

Een gesprek met Algirdas Julien Greimas 3

Iets over de geschiedenis

Alessandro Zinna. Mijnheer Greimas, door het werk dat u evenals Barthes eind jaren vijftig en gedurende de jaren zestig tot stand hebt gebracht in publikaties als *Le système de la mode*, *Éléments de sémiologie*, *Sémantique structurale* en *Du Sens*, is de belangstelling voor de geschriften van Hjelmslev wezenlijk toegenomen. Men kan zelfs stellen dat, met name in Frankrijk, de bekendheid van de Deense linguïst vooral kan worden toegeschreven aan het lezen van deze teksten, die zonder enige twijfel de werken zijn die het duidelijkst de invloed en de kracht van sommige van zijn lessen laten zien.

– Hoe en naar aanleiding van welke werken is deze belangstelling ontstaan die, hoewel ze duidt op een gezamenlijk uitgangspunt, zal leiden tot twee verschillende en complementaire richtingen, de *semiologie* in het barthesiaanse avontuur en de *semiotiek* in het greimasiaanse onderzoek?

Algirdas Julien Greimas. Ik zou meteen even iets willen rechtzetten: u hebt het over de jaren vijftig en zestig, maar in de jaren vijftig is er niet veel bijzonders gebeurd. Hoewel Coquet 1956 als het ontstaansjaar van de semiotiek beschouwde, ging het toen slechts om algemene beschouwingen.¹

In die tijd werd ik benaderd door een tijdschrift in oprichting: *Arguments*. Er werden mij vragen gesteld over de sociologie van de taal; zo

Oorspronkelijk: 'Algirdas Julien Greimas. Conversation', in: *Vs* 43, januari-april 1986, pp. 41-57. Vertaling: Gonny Wolters.

1. We verwijzen naar J.C. Coquet, 'Éléments de bio-bibliographie', in: Herman Parret en Hans-George Ruprecht (ed.), *Exigences et perspectives de la Sémiotiques / Aims and Prospects of Semiotics. Recueil d'hommages pour / Essays in honor of Algirdas Julien Greimas*. Deel 1. *Le paradigme théorique / The Theoretical Paradigm*. Amsterdam (John Benjamins Publishing Company) 1985.

ben ik mij gaan interesseren voor de 'oppervlakte'-problemen, en Barthes kreeg hier bijna gelijktijdig ook enige belangstelling voor toen hij *Mythologies* publiceerde, dat nog niet Hjelmsleviaans is. Toen ik het seminar semantiek gaf, schreef hij *Eléments de sémiologie*. En veel later, tegen het einde van de jaren zestig, heeft hij *Système de la mode* gepubliceerd.

A.Z. Ik heb *Le système de la mode* het eerst genoemd, omdat Barthes dit in de jaren vijftig begon te schrijven, vóór de *Eléments*...

A.J.G. Inderdaad, eind jaren vijftig. Maar toen hij *Le système de la mode* begon te schrijven, had hij Hjelmslev niet gelezen. Hij heeft drie achtereenvolgende versies gemaakt; ik heb ze gelezen, we spraken erover; hij heeft herschreven, maar durfde zijn werk nog steeds niet aan een promotor voor te leggen. Met Barthes, die ik in de jaren 1949-1950 in Egypte ontmoette, ging het als volgt. Tijdens zijn inaugurele rede voor het College de France, vertelde hij dat hij Jakobson had leren kennen door Greimas. Hij had al iets van Saussure gelezen, en leerde vervolgens Jakobson kennen. Pas daarna, rond 1960, leerden we, ik weet niet meer hoe, Hjelmslev kennen. Het was nogal eigenaardig. Ik weet niet meer wie hem het eerst ontdekte. Als u er met behulp van bronnen in slaagt de chronologie van die ontdekking nauwkeurig weer te geven, dan mag u dat doen. Ik weet in ieder geval dat het voor hem en voor mij geheel onverwacht kwam. Barthes is echter begonnen met *Essais* en ik met *Prolegomena*.

A.Z. U hebt meteen de meest theoretische richting gekozen.

A.J.G. Nou nee, Barthes kende geen woord Engels, terwijl ik me, met behulp van een woordenboek, aardig kon redden; *Prolegomena* was immers alleen in het Engels verschenen.

A.Z. Inderdaad, de eerste Franse vertaling verscheen in 1968.

A.J.G. Ja, ik was degene die dat heeft opgezet, want er bestond al wel een vertaling, gemaakt onder leiding van Martinet, maar die was zo slecht dat we haar onmogelijk konden handhaven. Men moest haar verbeteren. Ducrot heeft deze vertaling met enkele anderen gecorrigeerd en in feite herschreven.

A.Z. Als ik me niet vergis, is dat de oude versie van Togeby, waarvan Martinet onlangs, in een nummer van *Il Protagora*, de geschiedenis heeft getraceerd.

A.J.G. Als men verschillen met Barthes wil zoeken, vindt men die volgens mij al vanaf het begin. We lazen Saussure niet op dezelfde manier. Dat wisten we niet. Wij dachten dezelfde Saussure te hebben gelezen. Maar hij heeft Saussure gelezen vanaf het begin en ik ben begonnen met het einde. Dit betekent dat hij is begonnen met het teken, met het voorbeeld van de boom. Reeds na vijftig bladzijden kun je constateren dat de taal is als een blad papier. Met Hjelmslev was dat ongeveer hetzelfde. De taal is geen netwerk van tekens maar van negatieve relaties. Barthes begon op didactische wijze met het teken. Als je *Mythologies* leest, gaat het nog om woord-tekens, om boom-tekens. In die zin is hij stil blijven staan bij een andere Saussure. Daarna is hij natuurlijk verder gegaan.

Ik geloof dat zelfs onze filosofische achtergrond anders was. Wij delen Marx en Husserl, maar zijn impliciete referentie was Sartre. En voor mij is dat Merleau-Ponty. Twee verschillende fenomenologieën ziet u... Wat Hjelmslev betreft, heeft Barthes vrijwel meteen de taal van de connotaties overgenomen, terwijl mijn aandacht vooral uitging naar het denotatieve systeem. *Mythologies* is namelijk een boek over sociale connotaties. Dit zijn weliswaar kleine verschillen, maar de conclusies die men eruit kan trekken zijn enorm verschillend. Dat was volgens mij de oorzaak van het verschil, niet de woorden *semiologie* en *semiotiek*, want daar maakten we geen onderscheid tussen. Het probleem van de terminologie ontstond later: toen de leerlingen van Barthes 'semiologie' wilden handhaven, tegen de beslissing van de 'hoge autoriteiten' in.

Om een internationale semiotiek-organisatie op te kunnen zetten, moest een term gekozen worden die correspondeerde met een Engelse term, want anders zouden we in het Frans een organisatie voor semiologie en in het Engels een organisatie voor semiotiek hebben gekregen, een tegenstelling die in zekere zin ook tussen de Europese en de Amerikaanse school bestaat, maar die indertijd nog niet zichtbaar was. Toen heeft Jakobson de term semiotiek voorgesteld en we moesten met zijn vieren – Lévi-Strauss, Barthes, hij en ik – beslissen. Barthes is dus gezwicht, en ik ook, want de term semiologie is vaak in mijn teksten terug te vinden.

Als je kiest voor het beschrijven van connotaties, dan betekent dat veel meer vrijheid, veel meer originaliteit, terwijl de denotatieve taal

daarentegen structuur betekent. Ik koos voor de strikt nauwkeurige, wetenschappelijke weg, terwijl Barthes twijfelde tussen het wetenschappelijke en het schrijverschap, want hij was tenslotte schrijver. In een opdracht van een boek verwijt hij zichzelf enigszins verraad te hebben gepleegd aan de wetenschap. En dat heeft hij hoe langer hoe meer gedaan: eenieder volgt nu eenmaal zijn eigen traject... Ik geloof dat hij meer talent had dan ik. Hij was briljanter, en ik ben daarop niet jaloers. Zo zijn de wegen des levens...

Het epistemisch model

A.Z. Als ik de epistemologische aspecten bekijk, krijg ik de indruk dat u met name twee bijdragen geleverd heeft aan de glossematische erf-massa: enerzijds de relaties tussen de theorie en het kennisobject, dat wil zeggen de bevestiging van de *arbitrariteit* en de *adequatie* van de theorie in verhouding tot het te analyseren object; anderzijds de 'goede regels' voor het vormen van de meta-taal waarvan men de theorie zelf voorziet, te weten de *interdefiniëring* van de termen en de *reductie* tot een beperkte inventaris van *onbepaalde termen*. Deze Hjelmsleviaanse uitgangspunten vormen nog steeds de epistemologische referentiepunten van de semiotische theorie. De *adequatie* wordt gerekend tot het omstreken 'empirisch principe'; de *inventaris van de onbepaalde termen* wacht een eveneens omstreken 'axiomatisering'.

– Wat is momenteel de epistemologische positie van de semiotische theorie op deze twee punten? Algemener gesteld, wat is het belang van de bijdrage die het Hjelmsleviaanse model heeft geleverd aan de epistemologie van de menswetenschappen?

A.J.G. Volgens mij is de theorie van Hjelmslev de eerste semiotische theorie met een wetenschappelijk karakter. Het is dus vanzelfsprekend een referentie, maar het is vooral een bron. Dit moet benadrukt worden: in het begin was Hjelmslev. Maar ik zou liever spreken van erf-nis dan van erf-massa, van een Hjelmsleviaanse erf-nis, en niet van een glossematische erf-nis. Als ik nog even terug mag komen op de geschiedenis: het feit dat men de Hjelmsleviaanse theorie als glossematisch en niet als semiotisch opvatte, heeft bijzonder gevaarlijke gevolgen gehad. Jakobson droeg nog bij tot de verwarring door de verklaring dat men betekenissen enkel door middel van de natuurlijke talen kan begrijpen. Als men vanuit dit standpunt de vraag stelt: 'wat is de analyse van de schilderkunst?' dan luidt het antwoord: 'dat is de analy-

se van het discours over de schilderkunst'. Dit probleem doet zich onophoudelijk voor.

A.Z. Jakobson heeft hiermee inderdaad geen dienst bewezen aan Hjelmslev, die van zijn kant de mogelijkheid had voorzien dat betekenis los kan staan van de natuurlijke talen. En ook Barthes heeft bijgedragen tot deze linguïstische interpretatie van de semiotiek.

A.J.G. Inderdaad, Jakobson ondersteunde deze interpretatie, en daarom zegt Barthes in *Le système de la mode*: 'Ik kies modebladen uit, niet de mode zelf'. Daarmee heeft Barthes deze houding bevestigd. Het was erg moeilijk tegen deze tendens in te gaan, en te stellen dat de semiotiek niet uitsluitend betrekking heeft op de natuurlijke talen. Men is het erover eens dat er zonder taal geen gedachte is, maar in dat geval gaat het over taal in de ruime zin van het woord, dus niet alleen over de natuurlijke talen, maar ook over andere systemen. En dan is er nog wat Humboldt *die innere Sprache* noemde, dat wil zeggen de articulatie van de innerlijke gedachte, die, als men nadenkt, ook gebruikt maakt van woorden.

Het uitgangspunt, of het nu om Hjelmslev, Jakobson, Barthes of mij gaat, is dat er geen gedachte is zonder taal. De gedachte kan zich slechts articuleren en articuleert zich slechts met behulp van de taal. Dit is in strijd met de opvattingen van bijvoorbeeld Peirce, die een negentiende-eeuwse filosoof was. Dat is een wezenlijk verschil. Men mag deze twee gedachtengangen niet met elkaar verwarren. Er ligt een verschil van vijftig jaar tussen beide, als men tenminste enigszins gelooft in de vooruitgang van de wetenschap in het algemeen. Gelooft men er niet in, dan is Aristoteles de bron van alles: hij heeft het allemaal al eens gezegd.

Nu zou ik terug willen komen op het probleem van de arbitrariteit. Allereerst gaat het om een probleem dat tussen 1920 en 1940 door de linguïsten werd besproken. Hjelmslev heeft daar niets aan toegevoegd. Wanneer men de tijdschriften uit die tijd bekijkt, kan men constateren dat iedereen zich op het arbitraire karakter van het teken stortte. Daaruit trok Hjelmslev conclusies die al vervat lagen in het epistèmè van die tijd.

A.Z. In dat geval lijkt de kwestie me nog wat subtieler te zijn, want dan is de willekeurigheid van de theorie en niet die van het teken in het spel. Men denkt dan dat de constructie van de theorie, hoewel die adequaat is, niet wordt gemotiveerd door het object.

A.J.G. Ja, dat is zo, maar de motivatie veronderstelt de erkenning a priori van de buitenwereld als ding. Het is dus een positivisme.

A.Z. Niettemin denkt bijvoorbeeld een theoreticus als R. Thom tegenwoordig, dat de motivatie tussen de theorie en het object weer moet worden ingevoerd.

A.J.G. Ja, maar goed, uiteindelijk denkt ieder wat hij wil. Ik plaats me binnen de ontwikkeling van de linguïstische gedachte; men dient te weten wat Thom onder motivatie verstaat, want dat is een gevaarlijk term.

Ook wat de adequatie betreft zijn er twee keuzen mogelijk: men kan deze term vanuit positivistische zin bezien, en dan is het Einsteins definitie van de waarheid. In die zin is adequatie de overeenkomst tussen taal en werkelijkheid. Maar er is geen enkele fysicus die ooit ook maar het geringste stukje werkelijkheid gezien heeft. F. Bastide heeft zijn leven gewijd aan het begrip *zien* in de wetenschap: ze zien niets. De realiteit is een mythisch concept. Daarom is deze interpretatie van adequatie positivistisch, maar voor alle duidelijkheid wil ik benadrukken dat men dit niet moet verwarren met het begrip adequatie bij Hjelslev. Het andere punt is: waardoor herkennen wij de waarheid? Op de eerste plaats door de coherentie. Ik denk dat alle mathematici, Thom voorop, het ermee eens zouden zijn dat dit belangrijker is dan de motivaties. En dan is er nog, zoals u weet, de volledigheid, de eenvoud, dat wil zeggen het empirisch principe. Klaarblijkelijk is de theorie niet gemotiveerd. Elke motivatie betekent reeds een metafysische stellingname op wetenschappelijk gebied. Goed, iedereen moet zijn kaarten laten zien, en we gaan over naar de filosofie, maar dat is niet zomaar een onschuldige zaak. Men moet eigenlijk zeer naïef zijn om positivistisch te zijn.

In dat geval plaats ik het metafysisch probleem over de aard van de werkelijkheid tussen aanhalingstekens. Anders zou men geen wetenschap kunnen bedrijven. Met de fysica is het anders gesteld, die functioneert vanzelf; de jonge mens- of sociale wetenschappen daarentegen, zijn nog te kwetsbaar om zich metafysische discussies te kunnen veroorloven, ze gaan eraan ten onder. Dat is mijn standpunt. U zegt vervolgens dat een andere verworvenheid van de hjelsleviaanse erfenis bestaat uit het geven van goede regels voor de vorming van de meta taal. Hjelslev sprak mij inderdaad aan, en ik ben hem gevolgd in zijn problematiek van de onderlinge definitie van de begrippen en de keuzen, niet van de *ongedefinieerden*, maar van de *ondefinieerbaren*.

Ongedefinieerd heeft een specifieke betekenis in de grammatica, terwijl ondefinieerbaar betrekking heeft op termen die, om maar een voorbeeld te geven, wanneer men het woordenboek openslaat, gedefinieerd worden door synoniemie, en dat brengt de definitie niet dichterbij. Daarom maakt men van de ondefinieerbaren postulaten, maar nog niemand heeft de inventaris ervan gemaakt. Het is een geestesgesteldheid. Men kan van daar uit een axiomatica samenstellen en sommige begrippen als waar beschouwen. Zo werkt ook de logica, door een aantal proposities als waar te bestempelen. Geen enkele wetenschap kan op een andere manier functioneren. Wat dat betreft heeft de semiotiek een goede start gemaakt, maar ze is er nog niet in geslaagd om de ondefinieerbaren te definiëren, of er zelfs een inventaris van te maken.

A.Z. Het probleem van de interdefinitie, en van de reductie tot een inventaris van de ondefinieerbaren, is zonder meer een epistemisch model voor de andere menswetenschappen. Eén van de belangrijkste lacunes van de sociologie als wetenschap is dat zij geen gebruik maakt van de interdefinitie tussen de termen. Hierdoor is het moeilijk de sociologie als een wetenschap te beschouwen. Het heeft iets vaags; wanneer men een sociologisch begrip probeert te gebruiken, weet men niet precies hoe men het moet aanwenden, want een term heeft vaak heel veel mogelijke definities, waardoor hij onbruikbaar wordt. Een metataal die niet volgens het principe van de interdefinitie kan worden opgesteld, biedt niet langer de mogelijkheid het te analyseren object te vereenvoudigen. En dat is per slot van rekening het probleem van de wetenschap: het vereenvoudigen van het object.

A.J.G. Absoluut. Ik ben het daar helemaal mee eens, daar ik tenslotte via de sociologie en de antropologie tot de semiotiek ben gekomen, en niet via de linguïstiek in strikte zin; ik ken het traject aangezien ik het zelf heb doorlopen.

Wat het model van Hjelmslev betreft, één van de belangrijkste gevolgen ervan is het onderuit halen van het atomisme in de wetenschap. De linguïstiek van de negentiende eeuw, die ik nog altijd beschouw als de stuwende wetenschap onder de menswetenschappen, was atomistisch: elk fenomeen werd afzonderlijk genomen om het te bestuderen.

De erfenis van Hjelmslev, dat is niet beginnen met de termen, maar met de relaties. De termen treden naar voren als de snijpunten tussen de relaties. Het zijn de functies en de functieven; een tamelijk moeilijk

hoofdstuk uit *Prolegomena*. Vanuit dit standpunt is het een bijdrage voor alle sociale wetenschappen – waar men misschien nog te weinig gebruik van heeft gemaakt – en de voorwaarde voor de toekomst van deze wetenschappen. Tenslotte is er, om nog enkele modellen aan te halen, het onderscheid tussen het *systeem* en het *proces*, dat de ontwikkeling van de syntaxis heeft mogelijk gemaakt.

Het semantisch project

A.Z. U bent degene die het project dat Hjelmslev voor ogen stond, het zuiverst heeft voortgezet, vooral wat betreft de opbouw van een *structurele semantiek*. Een aantal principes die Hjelmslev voorstelde, vindt men terug in het artikel 'Pour une sémantique structurale' (zie *Essais linguistiques I*), en in het bijzonder de eis om de semantische theorie een *formele* opzet te geven, een principe dat u behandelde in een voordracht te Chicago, in mei 1969, onder de titel 'La structure sémantique' (zie *Du Sens I*).

Een van de vernieuwingen die we tot nu toe hebben mogen vaststellen met betrekking tot Hjelmslev, is het invoeren van het begrip 'semantisch universum', waardoor het mogelijk wordt zowel de collectieve als de individuele universa te beschrijven.

– Hoe wordt dat primaat van de vorm in de bestudering van de individuele universa gehandhaafd, als men bedenkt dat, zowel voor Hjelmslev als Saussure, de *vorm* (het schema), net als de *taal*, van sociale aard is? Kortom, hoe kan men de 'individuele constanten' beschrijven?

A.J.G. Als goede profeet heb ik vaak met klem een aantal zaken herhaald, of die nu aansloegen of niet. Wat het project voor de opbouw van een structurele semantiek betreft, slaag ik er niet eens in me het artikel 'Pour une sémantique structurale' voor de geest te halen. Ik heb het niet goed gelezen. Al mijn kennis komt uit *Prolegomena*. Daarin vindt men de eerste poging van Hjelmslev om semantiek te bedrijven, als hij stelt dat het lexeme 'koe' gelijk is aan 'rund + vrouwelijk'. Op dit punt volg ik Jakobson, en niet Hjelmslev. De laatste heb ik gevolgd in de grote projecten, zoals de constructie van het semantisch universum. Als u zinspeelt op het symposium over kunstmatige intelligentie in Chicago, ging het daar inderdaad om. Anderzijds moet ik zeggen, dat er een enorm streven is geweest om de structurele semantiek te construeren op het vlak van de uitdrukking, naar het model van de fonologie; en tevens een drang te zeggen dat wanneer men, zoals in de

fonologie, een twintigtal binaire categorieën neemt, men miljoenen woorden kan produceren. Het ontleden in kenmerken, die ik later, met Pottier, *semen* heb genoemd, is afkomstig van Jakobson. Men moet diep wroeten, wil men dit vinden bij Hjelmslev. Maar Jakobson was inderdaad geen groot theoreticus. Hij was een briljant genie. Hij kwam met ideeën die na tien jaar onjuist bleken. De geschiedenis van de afasie was bijzonder stimulerend, echt geniaal: tien jaar lang hebben mensen in laboratoria ermee gewerkt, om vervolgens te constateren dat het niet functioneerde. Maar dank zij dat idee heeft men op dit terrein enorme vooruitgang geboekt. Natuurlijk is Hjelmslev één van de leermeesters wat betreft het theoretische gedeelte. Ik bedoel dat ik de semantiek heb willen identificeren met de dimensie van een cultuur. De natuurlijke talen omvatten de cultuur en maken het mogelijk de cultuur in haar geheel te articuleren. Het is te mooi om waar te zijn. In *Du Sens* ben ik vrij snel overgegaan op het begrip micro-universum: dat werd *universum van het discours* genoemd.

Vanuit de semiotiek kan men slechts een gedeelte, een veld van de zin onderzoeken en beschrijven: men vindt niet uitsluitend universele *semen*, waarvan de mogelijke combinaties de beschrijving van het semantisch veld van iedere cultuur mogelijk zouden maken. Het is nog een zeer taxonomisch, leibniziaans geïnspireerde opvatting. Wat de semiotiek in de door mij gewenste richting heeft gestuwd, is het idee van de micro-universa.

U vindt mijn onderscheid tussen collectief en individueel universum nogal boeiend. In zekere zin had Hjelmslev dat reeds voorzien toen hij het had over de connotatie-talen. Volgens hem zijn er sociale en individuele connotaties. Dit zeg ik niet om mijn verdiensten af te zwakken, maar om de zaken een beetje recht te zetten. Voor de definitie heb ik mij gewend tot Merleau-Ponty: hij noemde dit niet het individueel universum, maar iets dat daar op lijkt, zoals de 'persoonlijkheid' of de 'persoon'. Men vond het een coherente deformatie. Wat men de taal op als een sociaal systeem, dan treedt een coherente vormverandering op. Deze vervormt, maar blijft bestaan... Dit onderwerp werd vervolgens, met Barthes, vijf jaar lang beschreven, en toen was men er nog steeds niet achter of alle schrijvers een stijl hebben. Zo was een van de vragen bijvoorbeeld, of Sully Prudhomme een schrijver was met of zonder een stijl. Want er bestaat namelijk zoiets als vlakheid zonder stijl, wanneer het individu in zijn discours enkel het sociaal universum reproduceert. De tweede benadering van Barthes om stijl te definiëren, steunt op het systeem van aantrekken en afstoten. Ik geloof dat men dit met behulp van andere termen als basis had kunnen

voorstellen: ik heb als basis *leven* en *dood* voorgesteld, omdat dit de meest algemene universalia zijn. Maar leven en dood kunnen aangescherpt worden, men kan ze bijvoorbeeld in dynamische zin opvatten, al naar gelang de vervoering of de vernauwing. Ik geloof dat er zich aan de basis iets eenvoudigs bevindt, zoals de kreet van het kind, die tegelijkertijd een vreugdekreet en een angstkreet is, angst te moeten ademen op het moment dat het geboren wordt.

Identiteit van de vorm, identiteit van de substantie

A.Z. In uw *Sémantique structurale* hebt u reeds, buiten het onderscheid van Hjeltslev tussen *vorm* en *substantie*, de tweedeling tussen het *semantisch* en het *semiologisch* niveau gemaakt. Het semantisch niveau, dat uit interoceptieve semen bestaat, omschrijft u als diepliggender ten opzichte van het semiologische niveau, dat uit exteroceptieve semen bestaat; bovendien definieert u het proprioceptieve als een kenmerk voor thymische semen. Brengt dit onderscheid met betrekking tot de 'aard' van semen ons niet op de vraag naar de substantie?

Het bijzondere van de 'semantische universa' is immers, dat deze formele homologaties en axiologieën scheppen tussen verschillende niveaus van semen (proprioceptief, interoceptief, exteroceptief). Deze invalshoek treffen we niet aan bij Hjeltslev, omdat hij geen onderscheid aanbrengt tussen semen op grond van hun geaardheid: wat in uw ogen beantwoordt aan het 'thymische', is voor hem, wat betreft de verwijzing naar een 'waardering', een niveau van de substantie (zie 'La stratification du langage').

A.J.G. Ik zou willen beginnen met enkele opmerkingen over vorm en substantie, begrippen die men vaak heel slecht heeft begrepen.

Hjeltslev herhaalt voortdurend dat hij onder substantie iets verstaat als materie of gevormde zin, alleen de objecten die een vorm hebben, die verbonden zijn aan een vorm en niet aan een willekeurige materie, een willekeurig psychisch betekenis domein. Begrijpt men dat niet, dan haalt men materie en substantie door elkaar. Het is niet hetzelfde: het psychisme is niet de substantie. Hjeltslev gebruikte een bijzonder woord in het Deens, dat Whitfield in zijn Engelse vertaling 'purport' noemde. Dit kan vertaald worden als 'zin', maar ook als 'materie'. Een gedeelte van hetgeen men kan vatten is gevormd, zoals Aristoteles zei, en terzelfder tijd wordt dat gedeelte, dat veld, substantie.

Met het onderscheid tussen semantisch en semiologisch wordt aan deze regel geen afbreuk gedaan, omdat ik het semiologische omschrijf als een transcoding, een transformatie van exteroceptieve kenmerken in kenmerken die interoceptief worden. Hetgeen exteroceptief is, een eigenschap van de materie, wordt voor de taal een figuratieve seem op het vlak van de inhoud. Deze figuratieve kenmerken zijn ook innerlijke kenmerken, die deel uitmaken van een homogeen systeem, te weten de taal.

A.Z. Keren wij terug tot de vraag over vorm en substantie. Ik meen dat er een belangrijk onderscheid bestaat tussen Hjeltslevs opvatting en de uwe. Ook dit komt omdat hij in zeer linguïstische termen denkt: hij denkt aan de *pure vorm*.

Als de identiteit van een element wordt voorgesteld overeenkomstig de pure vorm, kan de enige mogelijke definitie ervan gegeven worden in termen van syntagmatische relaties of in termen van paradigmatische correlaties. Als ik in het Frans het foneem *t* neem, dan weet ik dat dit syntagmatisch gezien niet gecombineerd kan worden met het foneem *z*. Paradigmatisch gezien kan het in bepaalde contexten gecommuteerd worden met andere fonemen. Taalkundig gezien is het gemakkelijker de pure vorm van een element te identificeren, omdat er een vast omschreven syntagmatische orde van positie is, die de vorming van paradigmatische categorieën mogelijk maakt, als elementen die dezelfde positie kunnen innemen in de context; dit wordt echter moeilijker wanneer men de taalkunde verlaat om bijvoorbeeld de semiotiek van de natuurlijke wereld te benaderen. In de pure vorm, als syntagmatische en paradigmatische identiteit, is er geen enkel substantieel kenmerk om het element te identificeren. Als ik bijvoorbeeld zeg dat in het foneem *t* het occlusieve kenmerk onderscheidend is en toestaat dit element te identificeren ten opzichte van een ander, niet occlusief element, dan heb ik een kenmerk dat nog steeds substantieel is: dit is de reden waarom het foneem voor Hjeltslev nog niet onder de pure vorm viel.

Om het element tot de pure vorm te laten behoren, dient het niet meer vanuit het *positieve* gezichtspunt van zijn mogelijke realisatie in een gegeven substantie beschouwd te worden. Als ik echter het grafem *t* neem, is er, vergeleken met zijn fonetische realisatie, geen enkel onderscheidend occlusief kenmerk meer, en moet ik ditmaal de grafematische substantie bestuderen om te begrijpen wat het grafematische onderscheidend kenmerk is. Maar hier gaat het om hetzelfde element van dezelfde taal, te weten *hetzelfde element* volgens de pure vorm.

A.J.G. Hiermee zijn we weer terug bij de tegenstelling Jakobson/Hjelmslev.

A.Z. De *afwijking* veroorzaakt het verschil tussen Jakobson en Hjelmslev. Wanneer Jakobson aan de vorm denkt, stelt hij zich deze voor als oppositief, relatief en *positief*, terwijl Hjelmslev die ziet als oppositief, relatief en *negatief*. Zoals men weet, reserveert Hjelmslev alleen voor deze negatieve identiteit de benaming *ceneem*, waarmee zowel foneemen als grafemen worden aangeduid. Het ceneem is niet afhankelijk van substantiële, onderscheidende kenmerken, die de identiteit van het grafeem en van het foneem bepalen. Het eerste behoort immers tot de 'pure vorm', terwijl de laatstgenoemde eenheden vallen onder hetgeen Hjelmslev de 'materiële vorm' noemt.

Uw denkbeelden over de vorm staan, geloof ik, dichter bij Jakobson: u denkt in feite aan de materiële vorm. De vorm ligt voor u reeds binnen de *oppositie van de kenmerken*. Hjelmslev vindt haar in de *afhankelijkheid*.

A.J.G. Ik bedoel dat ik Hjelmslev trouw blijf in de homogeniteit van het onderzoeksprogramma. De semiotiek moet een homogeen niveau bezitten, zodat zij niet steeds zaken vergelijkt die niet te vergelijken zijn.

Er doen zich inderdaad problemen voor, maar de homogeniteit moet behouden blijven. Dat is de coherentie, de basis en de toekomst van de semiotiek. Ik ontken niet dat er een probleem is, maar men moet dit zien op te lossen; dat moet men er voor over hebben.

Een andere niet opgeloste kwestie bijvoorbeeld, is de relatie tussen het thematische en het figuratieve. Ik neig thans tot het *diep figuratieve* naast het thematische, dat nog van semantische aard zou zijn. Als u bijvoorbeeld de esthetische axiologie neemt, vindt u daar één van de fundamentele categorieën die het veld van deze axiologie articuleren: de *perfectie* en de *imperfectie*, de voltooidheid en de onvoltooidheid. Dit zijn aspectualiteiten die onder het diep figuratieve vallen. Het zijn grondbeginselen, maar er zijn nog andere, zoals misschien overdaad/gebrek, enzovoort. Van hieruit kan men wellicht de esthetische axiologie opbouwen.

A.Z. De invoering van een syntaxis van de inhoud, die achter het discursieve niveau voorziet in een diepte-niveau (waar het semantische vierkant zich bevindt) en in een oppervlakte-niveau (waar een actantueel en modaal model opereert), heeft een *uitbreiding* van het Hjelmsleviaanse begrip van de *vorm van de inhoud* tot gevolg gehad. Dit begrip kan niet meer vanuit een strikt *linguïstisch*, dat wil zeggen discursief standpunt opgevat worden, maar moet nu vanuit een *generatief* standpunt worden beschouwd. Deze generatieve organisatie van de inhoudsvorm maakt haar *relatief* autonoom ten opzichte van de vorm zelf van de expressie. U hebt mijns inziens de essentiële vraag over de formele constante van de inhoud gesteld en daarbij de mogelijkheid opengelaten diezelfde vorm van de expressie als variabele te beschouwen. Zo functioneren de door u aangebracht diepere structuren als dwingende wetten in de antropologische organisatie van het imaginaire, dat niet langer *collectief* maar *menselijk* is, aangezien men invarianten, zoals bijvoorbeeld het narratieve schema van de testen, dat men terug kan vinden in culturen die onderling zeer verschillen, reeds kan voorspellen. Dit stelt ons tenslotte voor de vraag naar de 'transculturele constanten'.

Het begrip 'inhoudsvorm' krijgt zo een meer algemene betekenis, die bij Hjelmslev niet aanwezig was: het kan worden uitgebreid tot elke betekenende constructie en toch gaat het vooraf aan de organisatie zelf van elke taal en van haar specifieke vorm. Deze *extensie* treedt dus op bij de introductie van de *diepte*.

– Hoewel men er met Hjelmslev wel toekomt de *tekens in figuren* te ontleden, wordt de *conversie* tussen de componenten van verschillende niveaus als zodanig buiten beschouwing gelaten. Hoe is deze generatieve enting op de hjelmsleviaanse opvatting van de 'inhoudsvorm' tot stand gekomen; een enting die de elementen die na iedere conversie tussen niveaus telkens verrijkt worden, van een identiteit voorziet en zich daarom ook onderscheidt van de soortgelijke chomskiaanse visie op het generativisme?

A.J.G. Daar ben ik het volledig mee eens. Voor mij is het begrip inhoudsvorm vruchtbaar geweest omdat het mogelijk maakte te beseffen dat de losstaande figuren op het vlak van de inhoud configuraties konden hebben. Dit heeft mij tenslotte gebracht tot het volgende concept van het generatieve traject: de semiotiek uitsluitend in haar semantische component te onderzoeken als het geheel van voorwaar-

den die noodzakelijk zijn voor de produktie van zin. Dat is per slot van rekening de functie van het uit verschillende niveaus samengestelde generatieve traject: het mogelijk maken van de constructie en de beschrijving van de noodzakelijke voorwaarden voor de produktie van zin. We sluiten nog steeds aan bij Hjelmslev, maar we nemen ook afstand van hem: eigenlijk gaat het meer om het verder uitwerken van een idee.

Ik houd eigenlijk niet zo van de term 'transcultureel', maar er zit geen enkel risico aan vast. De term houdt in dat het denken zich verplaatst van het culturele, dus vanuit een bepaalde cultuur, naar het onderzoek van hetgeen haar overstijgt. Bij een wetenschappelijk project is het noodzakelijk te denken in termen van universalia die de fundamentele articulaties van de menselijke geest zijn. Vervolgens kunnen de variaties, het culturele relativisme, ingevoerd worden. Twintig jaar geleden durfde men niet te spreken over de menselijke geest: Lévi-Strauss heeft die term eens gebruikt en werd toen beschuldigd van idealisme, terwijl tegenwoordig, nu iedereen over filosofie praat, dit zo onbeduidend lijkt dat zelfs ik het durf te zeggen. Twee jaar geleden was ik voor een conferentie in Toronto, en toen werd me de vraag gesteld: 'Wat zijn de narratieve structuren?'. Ik gaf als antwoord dat 'dit de narratieve universalia zijn', uitgesplitst op twee niveaus, een oppervlakte- en een diepte-niveau. Maar ik kon de meerderheid van de werkgroep er niet van overtuigen dat er conversie plaatsvindt van het narratieve diepte-niveau naar het oppervlakte-niveau. Het begrip conversie is een vruchtbaar begrip, dat het mogelijk maakt deze overgang te verklaren. Wil men daarentegen doordringen tot de discursieve semiotiek, dan moet men ook de enunciatie in ogenschouw nemen.

Aanvaardt men de gedachte van de instantie van de enunciatie, dan blijkt onmiddellijk het probleem van de individuele en de collectieve werelden opgelost te zijn: Sully Prudhomme kan dan wel het subject van de enunciatie zijn, toch zal hij enkel collectieve discoursen produceren. Zo kunnen coherente vervormingen plaatsvinden, die de originaliteit, de persoonlijkheid uitmaken. Er moet gestreefd worden naar het opzetten van de discursieve semiotiek, en daarom zal het seminar het komend jaar [1987] weer over dit onderwerp gaan. In het eerste geval gaat het om *conversie*, terwijl het in het tweede geval, met betrekking tot de overgang van het oppervlakte-niveau naar het discursieve niveau, *convocatie* betreft. Dat is een totaal andere procedure, al denken de meeste semiotici dat de overgangen tussen niveaus altijd via conversie geschieden. Zo betreden we het universum van de enunciatie:

dat is niet van Hjelmslev afkomstig. Volgens hem moet ieder vlak afzonderlijk bestudeerd worden. Vervolgens heeft hij een analyse van niveaus gemaakt, maar het is niet bij hem opgekomen de generativiteit te introduceren tussen de niveaus. Dit is misschien een van de weinige originele ideeën die ik in mijn leven gehad heb.

Tekensystemen, symboolsystemen en semi-symbolische systemen

A.Z. Ik zou nu graag de problematiek die het hoofdthema van deze aflevering van *Vs* vormt, aan willen snijden. In het artikel 'The basic structure of language', dat het nawoord vormt van de Franse uitgave van *Prolegomena*, herneemt Hjelmslev het onderscheid tussen zuiver linguïstische talen en niet-linguïstische talen. Dit onderscheid werd reeds geformuleerd in de tegenstelling 'tekensystemen' en 'symboolsystemen'.

A.J.G. Men zou zich kunnen afvragen of de specificiteit van semiotieken eruit bestaat, tekensystemen te zijn. Allereerst moet een keuze worden gemaakt in de mogelijke onderscheidingen die men tussen tekensystemen kan aanbrengen. Praat men in saussuriaanse termen, dan denkt men aan een verzameling van woorden. Voor Hjelmslev daarentegen is een teken iets anders dan een lexem: ieder willekeurig discours in zijn geheel wordt als een teken beschouwd. De tekensystemen worden dan vooral gekenmerkt, voorbij de semiosis tussen het niveau van de expressie en het niveau van inhoud, door de formele interne relaties op elk afzonderlijk niveau.

A.Z. In hoofdstuk 21 van *Prolegomena* worden de teken- en de symboolsystemen in oppositie geplaatst: dit onderscheid tussen *enkelvlak-kige* (*monoplaire*) en *tweevlakkige* (*biplaire*) semiotieken hebt u hernomen en gehandhaafd. Volgens Hjelmslev, die uitgaat van het principe van de eenvoud, is er maar één vorm voor de beide vlakken van de symboolsystemen: daarom worden ze 'enkelvlakkig' genoemd. Zoals M. Arrivé opmerkte, bestaan er, in het extreme geval van Hjelmslev, terminologisch gesproken geen 'enkelvlakkige' semiotieken.

Om het onderscheid tussen de twee typen systemen te kunnen situeren – de systemen die bestaan uit één enkele vorm voor elk van de beide vlakken, en de systemen waar men voor elk vlak een andere vorm aantreft – maakt hij gebruik van twee eigenschappen. De eerste is de *conformiteit*, een eigenschap die door iedereen benadrukt werd; er

is sprake van conformiteit wanneer de elementen van de beide vlakken in een relatie van term tot term met elkaar staan. De tweede eigenschap, waar men daarentegen weinig aandacht aan heeft geschonken, is de *commutatatie*.

De tekensystemen zijn niet conform maar kunnen gecommuteerd worden, terwijl de symboolsystemen wel conform zijn, maar Hjelmslev spreekt zich niet uit over hun commuteerbaarheid; slechts bedekt geeft hij aan dat ze niet gecommuteerd kunnen worden. Deze twee eigenschappen, beide onmisbaar voor het identificeren van de verschillende type systemen, noemt hij *bewijs van de afgeleiden*.

A.J.G. Ik denk dat het onderscheid dat Hjelmslev aanbrengt terecht is. Ik zou alleen uw aandacht op een ander punt willen vestigen.

We kunnen ons afvragen of Hjelmslev niet te veel uiteenlopende objecten onder één noemer wil brengen: we kunnen ons afvragen of het schaakspel, de algebra, de weegschaal als symbool van rechtvaardigheid, niet afzonderlijk dienen te worden bestudeerd; volgens mij gaat het om drie verschillende gevallen. Dit is hetgeen ik onder meer geprobeerd heb te benoemen in het artikel 'Sémiotique figurative et sémiotique plastique'. Het is slechts een schets, want ik heb het verder niet uitgewerkt.²

A.Z. In dat artikel stelde u voor om binnen de symboolsystemen de systemen te onderscheiden die u – met een zeer toepasselijk naam – *semi-symbolisch* noemt.

A.J.G. Ik vroeg me af of men de formele symboolsystemen, waarin men, op het vlak van de expressie, gebruik maakt van propositionele variabelen als *a* en *b*, niet diende te onderscheiden van de 'molaire' systemen, zoals het horizontaal en verticaal bewegen van het hoofd om goedkeuring of weigering aan te geven. De symbolen *a* en *b* vormen geen categorie; van belang is alleen dat men ze kan onderscheiden. Neem ik daarentegen het voorbeeld van 'ja' en 'nee', uitgedrukt door het bewegen van het hoofd, dan bestaat er op het vlak van de expressie een oppositie tussen de kenmerken *horizontaliteit* en *verticaliteit*, die dan een paradigma vormt.

Hoewel beide systemen op het inhoudsvlak interpreteerbaar zijn,

2. A.J. Greimas, 'Semiotique figurative et sémiotique plastique', in: *Actes sémiotiques* van de Groupe de Recherches Sémio-linguistiques, EHESS-CNRS, VI, nr. 60, Parijs 1984.

dat wil zeggen dat een substantie van de inhoud als katalysator kan werken op ieder element van het expressievlak, kan men constateren dat de twee gekatalyseerde substanties in de molaire talen ook weer een categorie vormen. Aan dit type systeem heb ik de naam semi-symbolisch gegeven, voor zover het betrekking heeft op een relatie tussen categorieën van beide vlakken en niet tussen geïsoleerde elementen.

A.Z. Nu vraag ik me af of er, uitgaande van het *bewijs van de afgeleiden*, niet een Hjelmsleviaanse definitie kan worden gevonden voor dit laatste type systeem. Als de conformiteit al voldoende is om een onderscheid aan te brengen tussen enkelvlakkige en tweevlakkige systemen, zouden de semi-symbolische systemen onderscheiden kunnen worden aan de hand van de tweede eigenschap, het *bewijs van de afgeleiden*.

A.J.G. Men zou de commutabiliteit inderdaad op het niveau van de paradigma's kunnen plaatsen. Zo zou men bijvoorbeeld de vier termen van het semi-symbolische als de paradigma's van de twee vlakken kunnen beschouwen.

A.Z. Dat bedoelde ik. Voor Hjelmslev is de *commutabiliteit* mogelijk omdat er een relatie is tussen gecorreleerde elementen van de twee vlakken.

Het lijkt dus mogelijk op een structurele manier de drie typen systemen te karakteriseren al naargelang de twee eigenschappen aanwezig zijn of ontbreken, ervan uitgaande dat de *verklaarbaarheid* de gezamenlijke eigenschap is. Men zou kunnen zeggen dat *er geen conformiteit is* voor de tekensystemen en dat *er conformiteit is* voor de symboolsystemen en voor de semi-symbolische systemen als enkelvlakkige systemen; maar wat de commutabiliteit betreft, de tekensystemen zijn *commuteerbaar* en de symboolsystemen zijn dat niet, terwijl *de semi-symbolische systemen weer commuteerbaar zijn*. Dat wil zeggen dat ze de noodzakelijke, maar niet toereikende eigenschap bezitten die inherent is aan de tekensystemen.

A.J.G. Daar ben ik het mee eens, hoewel ik denk dat de symboolsystemen nogmaals onderverdeeld moeten worden in subklassen.

Neem bijvoorbeeld het schaakspel: op het inhoudsvlak bevinden zich de functies van elke figuur, terwijl men op het vlak van de expressie de substanties aantreft, interpreteerbaar als de looper, de koning enzovoort, die veranderd kunnen worden. Kortom, het vlak van de betekenaar is veranderlijk. Maar plaats je het schaakspel tegenover de

algebra, dan is dat niet hetzelfde. In de algebra, die eveneens een symbolisch systeem is, kan men de betekenaar niet veranderen: een *a* moet een *a* blijven.

A.Z. In de algebra zijn de functies inderdaad geen eigenschappen die inherent zijn aan de figuren zoals bij het schaakspel, en daarom kan men, als men van figuur verandert, de eenheid op het vlak van de expressie niet meer identificeren aan de hand van de functies op het vlak van de inhoud. De substantiële identiteit wordt dan uiterst belangrijk omdat de functies in de algebra niet behoren tot de propositionele variabelen, maar tot de verbindingen tussen de te onderscheiden symbolen.

A.J.G. Daarom wil ik uw aandacht vestigen op de mogelijkheid te moduleren.

Een semiotiek in wording

A.Z. De laatste vraag betreft de toekomst van de semiotiek. In het voorwoord van de Franse uitgave van *Sproget, Le langage*, haalt u een opvallende citaat van Hjelmslev aan dat ik hier wil vermelden: 'Maar voor een wetenschapper bestaat er niets mooiers dan een nieuwe, nog te vormen wetenschap in het verschiet te hebben.'

– Welke onderdelen van dit wetenschappelijke, ethische en ook esthetische programma moeten nog worden uitgewerkt? In welke richting gaat het onderzoek nadat men de axiologieën heeft verkend?

A.J.G. Er zijn een drietal zaken waarop ik me zou willen toelagen en die ik de komende generaties nalaat. Op de eerste plaats moet de discursieve semiotiek ontwikkeld worden, om via haar de semiosis te vinden. Aan de andere kant moeten we niet vergeten dat het vlak van de betekenaar, van de expressie, semiotisch nog niet is onderzocht. Dat is nog een enorm karwei. Men bestudeert dat vlak op zich, of men moet, mocht dit onmogelijk zijn, besluiten dat de middelen ontbreken om de fonologie van de natuurlijke wereld te ontwikkelen. Kortom, enerzijds is er de discursieve semiotiek op het inhoudsvlak, anderzijds is er het generatieve traject op het expressievlak: we moeten iets ontwikkelen dat gelijkwaardig is aan hetgeen op het inhoudsvlak reeds bestaat. De lege vakjes, de 'black boxes', moeten opgevuld worden. Maar men moet niet vanuit vooroordelen vertrekken en ervan uitgaan

dat dit exact hetzelfde zal zijn; het is een terrein dat nog ontdekt moet worden.

Op de derde plaats is er iets dat ik onlangs het *axiologisch avontuur* heb genoemd. Met de uitbreiding van de axiologieën die we de laatste drie jaar hebben bestudeerd, de epistemische, de ethische en de esthetische axiologieën, zijn we tot het inzicht gekomen dat de basis van een semiotische aanpak uiteindelijk het narratieve programma is. Wat is het narratieve programma? Dat is de queeste naar het waarde-object. De semiotiek, zoals wij die hebben opgesteld, is een axiologische semiotiek die in zijn queeste naar waarden het antropomorfe subject postuleert. Men weet immers dat het subject zich slechts laat definiëren in relatie tot een waarde-object.

Tenslotte zouden er axiologische systemen moeten worden ontwikkeld om te zien welke systemen men op cultureel en transcultureel niveau aantreft, en vervolgens zou men de semiotiek de, laten we zeggen, ideologische taak moeten geven *de wereld te valoriseren*; de mensen laten wennen aan het idee dat ze iets voor ogen hebben. Dit betekent niet dat een of andere waarde opgelegd moet worden. De wereld is reeds een systeem van waarden. Maar deze uitbreidingen zijn niet meer wetenschappelijk: het gaat om een goed gebruik van de wetenschap.

Het slotwoord van de geschiedenis is *het axiologisch avontuur*.